

MULIER ET VINUM

(Γυναίκα και κρασί σὲ Λατίνους συγγραφείς)*

Τὸ θέμα «γυναίκα καὶ κρασί» εἶναι πολὺ εὐρὺ καὶ πολυσήμαντο καὶ θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἰδῇ κανεὶς ἀπὸ πολλὰς ὀπτικές γωνίες. Π.χ. γυναίκα καὶ κρασί ὡς παράγοντες ἀπόλαυσης καὶ ὡς ἀντικείμενα ἱκανοποίησης τοῦ ἄντρα στὴν τόσο γνωστὴ ἀπὸ τὴν κωμωδία, τὴ λυρική ποίηση, τὸ μυθιστόρημα κλπ. σύζευξη — συνωρίδα θὰ λέγαμε — Βάχχου καὶ Ἀφροδίτης, συμποτικής καὶ ἐρωτικής ἀπόλαυσης. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ χρονικά πλαίσια μιᾶς ἀνακοίνωσης εἶναι στενά, ἐδῶ δὲν θὰ ἀσχοληθοῦμε κατὰ κύριο λόγο μὲ αὐτὴ τὴν πλευρὰ τοῦ θέματος, ἢ ὅποια γεμίζει ὄντως πολλὰς σελίδες τῶν σωζομένων λατινικῶν συγγραμμάτων. Ἐμεῖς θὰ περιοριστοῦμε στὴν ἐξέταση τῆς θέσης τῆς γυναίκας ἀπέναντι στοῦ κρασί ὡς ἀντικείμενο τῆς δικῆς της ἐνέργειας, δηλαδή θὰ ἐξετάσωμε τὸ θέμα τῆς οἰνοποσίας τῶν γυναικῶν, ὅπως αὐτὴ ἐμφανίζεται σὲ μερικοὺς λατίνους συγγραφείς.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ οἰκογένεια ἀπατελοῦσε ἐπὶ αἰῶνες κλειστὸ πατριαρχικὸ ἢ πατρογραφικὸ σύστημα, στοῦ ὁποῖο ἐδέσποζε ὁ οἰκοδεσπότης ἄντρας (pater familias)¹, ὁ ὁποῖος διέθετε τὴν παντοδύναμη πατρικὴ ἐξουσία (patria potestas) ἐπὶ τῆς συζύγου, τῶν παιδιῶν, τῶν δούλων, τῶν ζώων καὶ τῶν κτημάτων τῆς οἰκογενείας του². Εἶχε δικαίωμα νὰ διαθέσῃ τὴν περιουσία

* Ἡ ἐργασία αὕτη ἀποτελεῖ ἀνακοίνωση στοῦ Δ' Πανελληνίου Συμπόσιου Λατινικῶν Σπουδῶν «Ἡ γυναίκα στὴ λατινικὴ γραμματεία» (Ρέθυμνο, 2-4 Νοεμβρίου 1990), ἡ ὁποία τυπώνεται ὅπως ἀκριβῶς ἀνακοινώθηκε τότε μὲ μία μόνο βιβλιογραφικὴ προσθήκη τοῦ ἔτους 1993.

1. Βλ. Erich BURCK, *Die Frau im alten Rom*, εἰς: *Die Frau in der Gesellschaft, HUMANISTISCHE BILDUNG*, Heft 11 (1987), σ. 77.

2. GAI. *Inst.* 1, 109-111: *Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conveniunt... Usu in manu conveniebat quae anno continuo nupta perseverabat; quia enim velut annua possessione usu capiebatur, in*

κατὰ βούλησιν, νὰ ἀποδέχεται ἢ νὰ ἐγκαταλείπη ὡς ἔκθετο κάθε παιδί του, νὰ διώχνῃ ὅποτε ἤθελε τὴ γυναῖκα του διαλύοντας τὸ γάμο³, νὰ τιμωρῇ, νὰ πωλῇ καὶ νὰ θανατώνῃ ὅχι μόνο τὰ ζῶα καὶ τοὺς δούλους, ἀλλὰ καὶ τὰ παιδιὰ καὶ τὴ σύζυγό του⁴, ἂν ἡ τελευταία συνελαμβάνετο ἐπ' αὐτοφώρῳ σὲ μοιχεία⁵.

Μολοντόι αὐτὸ ἦταν σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ παλιὸ ἐθιμικὸ δίκαιο καὶ τὸ νομικὸ πλαίσιο τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας καὶ κανονικά οὔτε οἱ συγγενεῖς οὔτε οἱ κρατικὲς ἀρχὲςμποροῦσαν νὰ παρέμβουν, συνήθως ἡ κατάστασις καὶ ἡ ὅλη δομὴ ἦταν ἡπιώτερη καὶ λιγώτερο τυραννικὴ καθὼς ἡ βαθμιαία ἐπικράτησις ἡμερώτερων ἡθῶν καὶ ἡ θέσπισις ἐπιεικέστερων νόμων περιορίζαν τὶς ἀκρότητες καὶ τὶς περιπτώσεις ἀπάνθρωπης σκληρότητας. "Ἐτσι ὁ ἄντρας ἄφηνε στὴ γυναῖκα του ἀρκετὲς ἀρμοδιότητες μέσα στὸ σπίτι, ὅπου μετὰ τὸν οἰκοδεσπότη (*dominus*, κύριος τοῦ οἴκου: *domus*) ἡ γυναῖκα κατεῖχε ἀξιόλογη θέσις, τὴ θέσις τῆς οἰκοδέσποινας (*domina, mater familias*)⁶. Στὶς ἀρμοδιότητές της περιλαμβάνονταν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βασικὸ κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἀντίληψιν καθήκον τῆς γέννησις παιδιῶν (*mater, matrona, uxor*)⁷ ἡ φροντίδα

familiam viri transibat filiaeque locum optinebat, (Τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν ἔκδοσις τῶν Seckel καὶ Kuebler τοῦ βιβλίου τῶν Gordon - Robinson).

Πολὺ ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ BURCK (*op. cit.*, σ. 76) ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ἔχομε βιογραφίες γυναικῶν καὶ οἱ ἄνδρες συγγραφεῖς παρουσιάζουν συχνὰ τὰ πράγματα ἄλλοτε πολὺ μελανά καὶ ἄλλοτε ἐξιδανικευμένα, οἱ νομικὲς διατάξεις περὶ γυναικῶν παρέχουν ἀσφαλέστερες πληροφορίες.

3. Πρὸς τοῦτο ἀρκοῦσε νὰ τῆς ἀφαιρήσῃ τὸ κλειδί τοῦ σπιτιοῦ καὶ νὰ τῆς πῇ: *Tuas res tibi habeto!* (περίπου: Μάζεψε τὰ πράγματά σου καὶ φύγε!). Πβ. *Dig.* 24, 2, 1-3: *In repudiis autem, id est renuntiatione comprobata sunt haec verba: 'tuas res tibi habeto', item haec: tuas res tibi agito* καὶ PLAUT. *Trin.* 266: *apage te, Amor, tuas res tibi habeto...*

Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴ γραμμὴ αὐτὴ καὶ μετὰ τὴ βοήθεια νόμων, ὅπως ἐκεῖνοι ποὺ ἐθέσπισε ὁ Αὐγουστος γιὰ τὴν προστασία τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς γυναίκας, τὰ πράγματα καλλιτέρευσαν κάπως, ἰδίως γιὰ τὶς πλούσιες γυναῖκες. Βλ. σχετικὰ Jérôme CARCOPINO, *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὴ Ρώμῃ στὸ ἀπόγειο τῆς Αὐτοκρατορίας* (μετάφρ. Κ. Παναγιώτου), Ἀθῆνα 1971, σ. 114-115, 129 κ.ἑξ. Πβ. GAI. *Inst.* I, 111: *Sed hoc totum ius partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine obliteratum est*.

4. Βλ. Χρίστου Κ. ΚΑΠΙΝΟΥΚΑΓΙΑ, *Ἡ ἀρχαία Ρωμαία*, Ἀθῆναι 1935, σ. 26 καὶ Jérôme CARCOPINO, *op. cit.*, σ. 106-107.

5. Γιὰ τὴν ἴδια πράξιν ὁ ἄνδρας δὲν εἶχε καμμία συνέπειαν· βλ. καὶ Jérôme CARCOPINO, *op. cit.*, σ. 127.

6. Πβ. J. P. V. D. BALS DON, *Ρωμαῖες γυναῖκες* (μετάφρ. Ν. Πετρόχειλου), Ἀθῆνα 1982, σ. 54.

7. *liberis procreandis*

..... *volo te uxorem*

domum ducere (PLAUT. *Aul.* 148-150).

για την ανατροφή τῶν παιδιῶν, ἡ φροντίδα για την παρασκευὴ τροφῆς, ἡ καθαριότητα, ἡ ὑφαντική, ἡ κατασκευὴ τῶν ἐνδυμάτων καὶ ἐν γένει ἡ οἰκοκυρικὴ (*disciplina domestica*), για την ὁποία ἐκπαιδεύταν ἀπὸ μικρῇ⁸.

Παρὰ ταῦτα ὑπῆρχε μέσα στὸ σπίτι μιὰ βασικὴ ἀπαγόρευση για τὴν οἰκοδόσποινα: δὲν εἶχε ἐξουσία καὶ δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ πλησιάσῃ τὴν ἀποθήκη τοῦ οἴνου (*cella vinaria*). Διότι, τουλάχιστο στὴν ἀρχαία ἐποχὴ, ἀπαγορευόταν στὶς γυναῖκες νὰ πίνουν κρασί. Μολονότι δὲ στὴ Ρώμῃ οἱ οἰκοδόσποινες — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἑλλάδα⁹ καὶ ἄλλες χῶρες —μποροῦσαν νὰ συμμετέχουν στὰ συμπόσια-δεῖπνα ποὺ ὀργάνωνε ὁ σύζυγός τους στὸ σπίτι, ἀργότερα δὲ καὶ νὰ τὸν ἀκολουθοῦν καὶ σὲ ἄλλα σπίτια, ὅμως δὲν τοὺς ἐπιτρεπόταν ἡ οἰνοποσία. Τουλάχιστον αὐτὸ βεβαιώνουν πολλοὶ ρωμαῖοι συγγραφεῖς¹⁰.

Ὁ Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος δίδει ἀνάγλυφη μὲ παραδείγματα, ποὺ ἔχει πάρει ἀπὸ παλαιότερους συγγραφεῖς, τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς ἀπαγόρευσης τῆς οἰνοποσίας για τὶς γυναῖκες. Ἀναφέρει λοιπὸν ὅτι σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ Βάρρωνος στὴ Ρώμῃ ἀπαγορευόταν στὶς γυναῖκες νὰ πίνουν κρασί καὶ ὅτι ὁ Ἑγνάτιος Μαίτενος σκότωσε μὲ ρόπαλο τὴ γυναῖκα του, ἐπειδὴ εἶχε πιεῖ κρασί ἀπ' τὸ πιθάρι, ὁ δὲ Ρωμύλος τὸν ἀπῆλλαξε ἀπὸ τὴν κατηγορία τοῦ φόνου. Ὁμοίως ὁ Φάβιος Πίκτωρ ἔγραφε στὰ Χρονικά του ὅτι μιὰ ρωμαῖα κυρία, ἐπειδὴ εἶχε παραβιάσει τὴ θήκη τῶν κλειδιῶν τῆς οἶναποθήκης, καταδικάστηκε ἀπὸ τοὺς δικούς της νὰ πεθάνῃ ἀπὸ ἀσιτία. Ὁ Κάτων ὁ πρεσβύτερος ὑποστήριζε —τὴν ὑπερβολικὴν πράγματι ἀποψη— ὅτι οἱ ἄρρενες συγγενεῖς συνηθίζουν νὰ φιλοῦν τὶς γυναῖκες για νὰ διαπιστώνουν μήπως μυρίζουν ἀπὸ κρασί καὶ εἶναι μεθυσμένες. Τέλος ὁ δικαστὴς Δομίτιος μὲ ἀπόφασή του ἀποστέρησε μιὰ γυναῖκα ἀπὸ τὴν προῖκα της, ἐπειδὴ τοῦ φάνηκε ὅτι κατὰ τὴ χρησιμοποίησιν

liberorum quaeundorum causa ei, credo, uxor datast

(PLAUT. *Capt.* 889).

Ἡ ἔλλειψη τέκνων καὶ ἡ (συνήθως ἀποδιδόμενη) στὴ γυναῖκα) στειρότης ἀποτελοῦσε αἰτία διαζυγίου:... *Sp. Carvilius Ruga primus Romae de amicorum sententia divortium cum uxore fecit, quod sterila esset iurassetque apud censores, uxorem se liberum quaeundorum causa habere...* (GELL. 17, 21, 44).

8. Βλ. Χρίστου Κ. ΚΑΠΗΝΟΥΚΑΓΙΑ, *op. cit.*, σ. 24.

9. *Quem enim Romanorum pudet uxorem ducere in convivium? aut cuius non mater familias primum locum tenet aedium atque in celebritate versatur? quod multo fit aliter in Graecia. Nam neque in convivium adhibetur nisi propinquorum, neque sedet nisi in interiore parte aedium, quae gynaecitis appellatur, quo nemo accedit nisi propinqua cognatione coniunctus* (NEP. *Prol.* 6-7). *Tum ille, ut aliquid responderet, negavit moris esse Graecorum ut in convivio virorum accumberent mulieres* (CIC. *In Verrem* 2, 1, 26 (66)).

10. Βλ. Johannes LEIPOLDT, *Die Frau in der antiken Welt und in Urchristentum*, Leck/Schleswig 1962² (1953), σ. 13.

οἴνου γιὰ λόγους ἱατρικοὺς ἤπιε ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἄντρα της περισσότερο κρασί ἀπὸ ὅσο ἀπαιτοῦσε ἡ κατάστασις τῆς υγείας της:

M. Varro auctor est Mezentium Etruriae regem auxilium Rutulis contra Latinos tulisse vini mercede quod tum in Latino agro fuisset. non licebat id feminis Romae bibere. invenimus inter exempla Egnati Maeteni uxorem, quod vinum bibisset e dolio interfectam fuisse a marito, eumque caedis a Romulo absolutum. Fabius Pictor in annalibus suis scripsit matronam, quod loculos in quibus erant claves cellae vinariae resignavisset, a suis inedia mori coactam, Cato ideo propinquos feminis osculum dare ut scirent an temetum olerent: hoc tum nomen vino erat, unde et tumultentia appellata. Cn. Domitius iudex pronuntiavit mulierem videri plus vini bibisse quam valetudinis causa viro insciente, et dote multavit¹¹.

Τοὺς λόγους τῆς παλιᾶς αὐτῆς ρωμαϊκῆς αὐστηρότητας στὸ θέμα τῆς οἰνοποσίας τῶν γυναικῶν προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ὁ Βαλέριος Μάξιμος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ οἴνου ἦταν κάποτε ἄγνωστη καὶ ἀνεπίτρεπτη στὶς γυναῖκες, γιὰ νὰ ἀποφεύγεται ὁ κίνδυνος νὰ παρεκτραποῦν καὶ νὰ ὀλισθήσουν σὲ ἀνεπίτρεπτη συμπεριφορὰ. Διότι ἓνα βῆμα χωρίζει τὴ διονυσιακὴ ἀκράτεια ἀπὸ τὸν ἀνεπίτρεπτο ἔρωτα. Γιὰ νὰ ἀποζημιώνωνται δὲ κατὰ κάποιο τρόπο οἱ γυναῖκες γιὰ τὴν ἀπαγόρευσι καὶ στέρησι αὐτῇ καὶ γιὰ νὰ κόβεται κάπως ἡ διαρκὴς σοβαρότητά τους καὶ νὰ γίνωνται χαριτωμένες καὶ κομψότερες, οἱ ἄνδρες τοὺς ἐπέτρεπαν σ' αὐτὰς —καὶ ἀσφαλῶς τὶς χρηματοδοτοῦσαν— νὰ φοροῦν χρυσοῦς κοσμήματα καὶ πορφυρὰ ἐνδύματα, ἐνῶ οἱ ἴδιες ἐξάνθαιναν ἐπιμελέστατα μὲ στάχτη τὰ μαλλιά τους:

Vini usus olim Romanis feminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur, quia proximus a Libero patre intemperantiae gradus ad inconcessam Venerem esse consuevit. Ceterum ut non tristis earum et horrida pudicitia, sed honesto comitatis genere temperata esset, indulgentibus maritis, et auro abundanti et multa purpura usae sunt; et quo formam suam concinniores efficerent, summa cum diligentia capillos cinere rutilarunt¹².

Στὸ παραπάνω χωρίον ἡ μετωνυμικὴ χρῆσις τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν (*Liber pater* καὶ *Venus*) ἀντὶ τοῦ οἴνου (*vinum*) καὶ τοῦ ἔρωτος (*amor*) παραπέμπει ἀναμφίβολα στὴ θεοποίηση τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἔρωτος καὶ στὶς κοινὲς στῆν Ἑλλάδα καὶ στὴ Ρώμῃ μυθικὲς διηγήσεις περὶ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ οἴνου καὶ τῆς ἀμπελοκαλλιέργειας ἀπὸ τὸ θεὸ Διόνυσο καὶ περὶ τῆς Ἀφρο-

11. PLIN. *Nat. Hist.* 14, 14, 89-90.

12. VAL. MAX. 2, 1, 5.

δίτης ως θεᾶς τῆς ἀγάπης. Παρόμοιες μυθικές διηγήσεις ἀπαντῶνται καὶ στὴ νεώτερη Ἑλλάδα καὶ σὲ ἄλλους λαούς, πρᾶγμα ποὺ μαρτυρεῖ κάποια κοινὴ καταγωγή καὶ ὅμοιες ἠθικὲς ἀντιλήψεις τῶν διαφόρων κοινωνιῶν.

Ἰδιαίτερα ἡ ὀνομασία *Liber* τοῦ Διονύσου-Βάχχου (*Bacchus*) στὴ Λατινικὴ συνδέεται ἄμεσα καὶ ἀποτελεῖ μετάφραση τοῦ ἐλληνικοῦ ἐπιθέτου τοῦ θεοῦ *Λυαῖος*¹³ (ἀπὸ τὸ ρῆμα *λύω*: λυτρῶνω, ἐλευθερῶνω· λατινικὸ *libero*) Ὁ Διόνυσος, ὁ οἶνος, τὸ κρασί, ὅπως ἐπεκράτησε νὰ λέγεται στὴ νεοελληνικὴ μορφή τῆς γλώσσας μας, ἐλευθερώνει καὶ λυτρώνει ἀπὸ τίς φροντίδες καὶ τίς στενοχώριες, ἀλλὰ συνάμα ἀπελευθερώνει καὶ ὅλες τίς ἀσυνείδητες καὶ ὑποσυνείδητες δυνάμεις, τίς ἐνστικτώδεις ὁρμές καὶ ἐπιθυμίες ποὺ φωλιάζουν στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ καὶ τίς ὁποῖες ἡ αἰδώς, οἱ κοινωνικοὶ κανόνες συμπεριφορᾶς καὶ οἱ διαφορὲς ἀπαγορεύσεις κρατοῦν καταπιεσμένες, ὅταν εἵμαστε νηφάλιοι καὶ ἄοινοι (*sobrii*).

Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἔλεγαν: *In vino veritas* ('Ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει στὸ κρασί: ὁ μεθυσμένος λέει τὴν ἀλήθεια)¹⁴. Ὅταν ἔχωμε πιεῖ, τότε λέμε τὴν ἀλήθεια καὶ δείχνουμε τὸν πραγματικὸ μας ἑαυτό, τὸν ὁποῖο στίς ἄλλες περιπτώσεις πολὺ συχνὰ ἀποκρύπτουμε καὶ συγκαλύπτουμε, συστοιχοῦντες ἐκόντες ἢ ἄκοντες πρὸς τὴν κοινωνικὴ ἀπαίτηση τῆς εὐπρέπειας καὶ τῶν χρηστῶν ἠθῶν (*boni mores*) καὶ πρὸς τίς ἐπιταγὲς τῶν νόμων.

Τὰ χρηστὰ αὐτὰ ἦθη τῆς Ρώμης ἤθελαν κατὰ τὸν Αὔλο Γέλλιο τίς γυναῖκες ἄοινες: *abstemias* (ἀπὸ τὴν πρόθεση *abs* μὲ τὴ σημασία τῆς ἀπομάκρυνσης καὶ στέρησης καὶ τὸ *temetum* = μέθυ, οἶνος), ὅπως δέχονταν ὁ Κάτων καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἦθη τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ συγγενεῖς φιλοῦσαν τίς γυναῖκες τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Λατίου, γιὰ νὰ ἐλέγχουν ἂν τυχὸν ἦσαν κρασί, πρᾶγμα γιὰ τὸ ὁποῖο παλαιότερα ἐτιμωροῦντο αὐστηρότατα. Οἱ Ρωμαῖες συνήθιζαν νὰ πίνουν μόνον οἶνο ἀπὸ στέμφυλα (*lorea* ἢ *lora*: τρυγηφάνιος, δευτερίας οἶνος), ἀπὸ σταφίδες (*passum*) ἢ οἶνο ἀναμεμιγμένο μὲ σμύρνα (*murrina* ἢ *myrrhina*: μυρρινίτης, μυρρινος οἶνος) ἢ ἄλλα παρόμοια ἡδύποτα:

Qui de victu atque cultu populi Romani scripserunt, mulieres Romae atque in Latio aetatem abstemias egisse, hoc est vino semper, quod 'temetum' prisca lingua appellabatur, abstinuisse dicunt, institutumque ut cognatis

13. Ἀπαντᾶται καὶ αὐτοῦσιο τὸ ὄνομα *Lyaeus* στὴ Λατινικὴ.

14. Πβ. τὰ ἐλληνικά: «Μιλᾷει τὸ κρασί», «Δὲν μιλάει ἐσύ, μιλάει τὸ κρασί», «Ἀπὸ παιδι καὶ ἀπὸ μεθυσμένο μαθαίνει τὴν ἀλήθεια» (Εὐρυτανικὲς παροιμίες) κλπ. Βλ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ Sebastian POSCH, *Wein und Wahrheit, Zu einem alten literarischen Klischee bei frühen christlichen Autoren*, εἰς: *Religio Graecoromana, Festschrift für Walter Pötscher, GRAZER BEITRÄGE*, Suppl. V, Graz-Horn 1993, σ. 283 κ. ἐξ.

osculum ferrent deprehendi causa, ut odor indicium faceret, si bibissent. Bibere autem solitas ferunt loream, passum, murrinam et quae id genus sapiant potu dulcia.^{14α}

Καὶ παρακάτω ὁ Αὐλὸς Γέλλιος παραθέτει χωρία ἀπὸ τὸ λόγῳ τοῦ Κάτωνος *De dote* (περὶ προίικας), ὅπου γράφεται γιὰ τὸ δικαίωμα τιμωρίας τῆς γυναίκας ποὺ πίνει κρασί καὶ γιὰ τὴν καταδίκη τῆς σὲ θάνατο σύμφωνα μὲ τις κείμενες διατάξεις, ἀν διαπράξῃ μοιχεία, ἐνῶ γιὰ παρόμοια συμπεριφορὰ τοῦ ἄνδρα ἢ γυναίκα δὲν ἐπιτρέπονταν νὰ τὸν ἀγγίξῃ οὔτε μὲ τὸ δαχτυλάκι τῆς:

Verba Marci Catonis adscripti ex oratione, quae inscribitur de dote, in qua id quoque scriptum est in adulterio uxores deprehensas ius fuisse maritis necare: ... 'multatur, si vinum bibit; si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur'. De iure autem occidenti ita scriptum: 'In adulterio uxorem tuam si prehendisses, sine iudicio inpune necares; illa te, si aduterares sive tu adulterarere, digito non auderet contingere, neque ius est'.^{14β}

Ἡ ἀνδροκρατούμενη λοιπὸν ρωμαϊκὴ κοινωνία τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὅπως καὶ ἡ ἑλληνικὴ παλαιότερα καὶ πολλὲς ἄλλες κοινωνίες, ἐνῶ ἀνεχόταν τὴν κάθε εἶδους παρεκτροπὴ (ἀμετροέπεια, ἐρωτικὴ παραφορὰ, μοιχεία κλπ.) τοῦ ἄνδρα, καταδίκαιζε παρόμοια συμπεριφορὰ τῆς γυναίκας καί, γιὰ νὰ τὴν προλάβῃ, καθιέρωσε τὴν αὐστηρὴ ἀπαγόρευση τῆς οἰνοποσίας γιὰ τὴν εὐγενῇ καὶ καθὼς πρέπει ρωμαϊκὰ γυναῖκα. Μόνον γιὰ τις ἐταῖρες καὶ τις πόρνες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν συχνὰ καὶ τὰ σκεύη τῆς ἐρωτικῆς ἱκανοποίησης τῶν πιωμένων ἀνδρῶν, ἦταν παλαιὰ ἐλεύθερη ἡ χρῆση τοῦ οἴνου.

Βέβαια τί ἔκαναν οἱ ἐλεύθερες γυναῖκες κρυφὰ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ τὸ μάθῃ κανεὶς. Πιθανῶς δηλαδὴ καὶ πολλὲς ἀπὸ τις καθὼς πρέπει Ρωμαῖες, ἰδίως τῶν ἀνωτέρων τάξεων, ἔπιναν κρυφὰ κρασί, ὅταν τοὺς δινόταν εὐκαιρία. Γιατὶ τὸ ἀνθρώπινο γένος περιστρέφεται διαρκῶς γύρω ἀπὸ τὴν παράβαση καὶ τὴν ὑπέρβαση τῶν ὁρίων, ποὺ τοῦ ἔχουν θέσει, καὶ ὁρμαίει μὲ θρασυτῆτα σὲ ὅ,τι τοῦ ἔχουν ἀπαγορεύσει, ὅπως πολὺ ἐπιγραμματικὰ τὸ ἔχει διατυπώσει ὁ Ὅρατιος¹⁵ καὶ πρὸ αὐτοῦ ἡ Βίβλος¹⁶ καὶ πολλοὶ Ἕλληνες συγγραφεῖς¹⁷. Στὴν περίπτωση αὕτῃ μᾶλλον ἐντάσσονται μαρτυρίες, ποὺ φαίνονται νὰ ἀντιφάσκουν πρὸς τὴν παλαιὰ ρητὴ ἀπαγόρευση τῆς οἰνοποσίας γιὰ τις γυναῖκες.

14α. GELL. 10, 23, 1-3.

14β. *Ibidem*, 4-5.

15. HOR. *Carm.* 1, 3, 25-26 (βλ. τὸ χωρίο παρακάτω).

16. Βλ. π.χ. στὴν *Παλαιὰ Διαθήκη* τὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς *Γενέσεως* καθὼς καὶ τὰ χωρία *Γεν.* 8, 21 καὶ *Δ' Βασ.* 2, 24.

17. Βλ. ἐνδεικτικῶς ΣΟΦ. *Ἄντ.* 332-371 καὶ Demetrios E. KOUTROUBAS,

Ἔτσι στὸ ἔργο τοῦ Ὀβιδίου *Fasti* μαρτυρεῖται ὅτι οἱ Ρωμαῖοι, ποὺ ἐπέ-
στρεψαν ξαφνικὰ ἀπ' τὸ στρατόπεδο ἐφιπποῖ στὸ σπίτι τους τὴ νύχτα γιὰ νὰ
διαπιστώσουν τί ἔκαναν μόνες οἱ γυναῖκες τους, βρῆκαν τὴν μὲν ἐνάρετη
Λουκρητία νὰ γνέθῃ μὲ τὶς δοῦλες της, τὴ δὲ νύφη τοῦ βασιλιᾶ νὰ μπεκροπίνῃ
στεφανωμένη, ὅπως συνήθιζαν οἱ ἄνδρες στὰ συμπόσια:

«Nox superest: tollamur equis urbemque petamus!»
..... *regalia protinus illi*
tecta petunt: custos in fore nullus erat.
ecce nurum regis fuis per colla coronis
*inveniunt posito pervigilare mero*¹⁸.

Μάλιστα στὸ στίχο 747 τοῦ κειμένου αὐτοῦ υἱοθετοῦμε τὴ γραφὴ *nurum*
καὶ ὄχι τὴν προταθεῖσα ἀπὸ τὸν Nodell διόρθωση *nurus* (δηλ. νύφες)¹⁹. Διότι
ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅλα σχεδὸν τὰ χειρόγραφα τοῦ Ὀβιδίου παρέχουν τὴν πρώτη
γραφή, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι πιστεύομε ὅτι κατὰ τὴν παλαιότατη ἐκείνη περίοδο
τὸ φαινόμενο αὐτὸ τῆς οἰνοποσίας ἐλευθέρων γυναικῶν θὰ ἦτο σπάνιο καὶ συνε-
πῶς μία μόνο νύφη τοῦ βασιλιᾶ θὰ εἶχε παρεκτραπή.

Ἡ ἀνωτέρω διήγηση φαίνεται ὅμοια μὲ ἐκείνη τοῦ Τίτου Λιβίου, τὴν
ὁποία μᾶλλον ἀκολουθεῖ ὁ Ὀβίδιος: *citatis equis avolant Romam. quo cum*
primis se intenduntibus tenebris pervenissent, pergunt inde Collatiam,
ubi Lucretiam haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque
cum aequalibus viderant tempus terentes, sed nocte sera debitam lanae
*inter lucubrantes ancillas in medio aedium sedentem inveniunt*²⁰.

Ὁ Τίτος Λίβιος δὲν ἀναφέρει ρητῶς, ὅπως ὁ Ὀβίδιος, τὴ συμμετοχὴ
τῶν νυμφῶν τοῦ βασιλέως στὴν οἰνοποσία, ἀλλὰ γράφει ὅτι περνοῦσαν τὸν
καιρὸ τους στὸ συμπόσιο (*in convivio luxuque... tempus terentes*). Γιὰ τὸ
λόγο αὐτὸ προτιμήσαμε καὶ τὴ γραφὴ *nurum* (=κάποια ἀπὸ τὶς νύφες) στὸ
προηγηθὲν χωρίο τοῦ Ὀβιδίου καὶ ὄχι τὴ διόρθωση *nurus* (=τὶς νύφες).
Διότι εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ ρωμαῖες γυναῖκες ἐπιτρεπόταν νὰ συμμετέχουν στὰ
συμπόσια τῶν ἀνδρῶν τους, ἀλλὰ χωρὶς νὰ πίνουν οἱ ἴδιες. Πιθανῶς λοιπὸν
μία μόνο ἀπὸ τὶς νύφες αὐτές, ἡ πιὸ ζωηρὴ θὰ λέγαμε, ἐπωφελήθηκε τῆς ἀπου-
σίας τοῦ ἄντρα της, φόρεσε στεφάνι καὶ ἄρχισε νὰ πίνῃ. Ἄλλωστε δὲν πρέπει

Die Darstellung der Gegner in Caesars 'Bellum Gallicum', Heidelberg 1972, σ. 160.

18. OV. *Fast.* 2, 735-748.

19. Βλ. τὸ υπόμνημα τοῦ Sir George FRAZER, *Publius Ovidius Naso, Fastorum libri sex*, Hildesheim - New York 1973² (London 1929), σ. 101.

20. LIV. 1, 57, 9

νὰ λησμονοῦμε ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιὰ βασιλικὸ παλάτι. Οἱ δὲ μονάρχες καὶ οἱ κυβερνῆτες συχνότατα, κυρίως στὴν ἰδιωτικὴ τους ζωὴ, δὲν θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς δεσμευμένους ἀπὸ τῆς ἡθικῆς ἐπιταγῆς καὶ τοὺς κοινωνικοὺς κανόνες οὐτὲ ἀπὸ τῆς διατάξεως ποὺ οἱ ἴδιοι θεσπίζουν. Ἐνῶ βεβαίως οἱ χρηστοὶ καὶ ἄξιοι τοῦ ὀνόματός τους ἄρχοντες δίνουν αὐτοὶ πρώτοι τὸ καλὸ παράδειγμα στοὺς κυβερνωμένους καὶ ὑπερασπίζονται ἐμπράκτως τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ἀξιопρέπειά τους (*dignitas*).

Ἄλλὰ καὶ στὴ Ρώμῃ, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ὅλο τὸν κόσμο καὶ σὲ ὅλες τῆς ἐποχῆς, μὲ τὸν καιρὸ τὰ πάντα μεταβάλλονται (*omnia mutantur τὰ πάντα ῥεῖ*). Ἀργότερα κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴν περίοδο, δηλαδὴ κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ἔζησαν καὶ ἔγραψαν καὶ ὁ Τίτος Λίβιος καὶ ὁ Ὀβίδιος, τὰ πάντα φαίνονται νὰ ἀλλάζουν, ἰδίως γιὰ τῆς γυναῖκες τῆς ἀνώτερης τάξης. Ἔτσι ὁ Αὐγουστος σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ Σουητωνίου, ὅταν ἐξόρισε τὴν πολὺ ζωερὴ κόρη του Ἰουλία στὸ νησί Pandataria, τῆς ἀπαγόρευσε τὴν οἰνοποσία καὶ κάθε πολυτέλεια: *Relegatae usum vini omnemque deligatorem cultum ademit...*²¹ Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὑποδηλώνει ὅτι ἡ κόρη τοῦ Αὐγούστου ὑπὸ κανονικὲς συνθῆκες συνήθιζε νὰ πίνη κρασί.

Οἱ πολυάριθμες γυναῖκες, οἱ ὁποῖες, ἐμφανίζονται σὲ κείμενα τῆς ἐποχῆς τῆς δημοκρατίας ἢ τῶν πρώτων αὐτοκρατορικῶν χρόνων νὰ πίνουν κρασί στὰ συμπόσια-δεῖπνα, ποὺ ὀργάνωναν ἀνύπαντροι ἄντρες, ὅπως ὁ Ὀράτιος, ὁ Τίβουλλος, ὁ Προπέρτιος κ.ἄ., εἶναι ἐταῖρες ἢ ξένες ἀπελεύθερες καὶ ὄχι καθὼς πρέπει ρωμαῖες κυρίες ἢ κόρες. Στὴν κωμωδία λ.χ. *Mostellaria* τοῦ Πλάτου, ὁ Φιλολάχης καλεῖ τὴν ἀπελεύθερῃ ἀγαπημένην του Φιλημάτιον νὰ πιοῦν μαζὶ σὲ συμπόσιο καὶ τὸ ἴδιο κάνει καὶ ὁ φίλος του Καλλιδαμάτης μὲ τὴν ἀγαπημένην του Δέλφιον:

...*mea Philematium, potare tecum conlubitum est mihi*²².

*Age tu interim da ab Delphio cito cantharum circum*²³.

Πρὸς τῆς γυναῖκες αὐτὲς ἀπευθύνεται καὶ ὁ Ὀβίδιος στὴν Ἑρωτικὴ του τέχνην, συμβουλευόντάς τες πῶς νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ συμπόσια γιὰ τῆς ἐρωτικῆς ἐπιχειρήσεις τους, γιὰτὶ ἐκεῖ ὁ πορφυρένιος ἔρωτας ἀκολουθεῖ κατὰ πόδα τὰ ποτήρια τοῦ Βάκχου, ὅταν οἱ οἶνοι περιβρέχουν τῆς φιλόποτες φτεροῦγες τοῦ Πόθου:

21. Suet. Aug. 65, 3.

22. PLAUT. Most. 295.

23. *Ibidem*, 347· πβ. καὶ στίχους 378-379 καὶ 728-730.

*purpureus Bacchi cornua pressit Amor,
vinaque cum bibulas sparsere Cupidinis alas...*²⁴

Παρακάτω ο ποιητής περιγράφει αναλυτικά τις επιπτώσεις της οίνοποσίας, κοινές προφανώς και για τα δύο φύλα: το κρασί προετοιμάζει τα πνεύματα και τα καθιστά κατάλληλα για το έρωτικό πάθος· οι φροντίδες φεύγουν και διαλύονται με τον άφθονο άκρατο οίνο²⁵. Τότε έρχονται τα γέλια, τότε ο φτωχός πιάνει το ποτήρι, τότε φεύγουν ή λύπη, οι έγνοιες και οι ρυτίδες απ' το μέτωπο. Τότε και η σπανιωτάτη στις μέρες μας απλότητα ανοίγει κι αποκαλύπτει τις διαθέσεις καθώς ο θεός Διόνυσος εκδιώκει την έπιτήδευση και την ύποκρισία:

*Vina parant animos faciuntque caloribus aptos;
cura fugit multo diluiturque mero.
tunc veniunt risus, tum pauper cornua sumit,
tum dolor et curae rugaeque frontis abit. 240
tunc aperit mentes aevo rarissima nostro
simplicitas, artes excutiente deo*²⁶.

Κατά παρόμοιο τρόπο ο 'Οράτιος συνιστά την άποφυγή της κατήφειας και των μόχθων με το κρασί, υπενθυμίζοντας το μυθικό παράδειγμα του Σαλαμίνιου Τεύκρου και το παράγγελμά του να διώχνουμε τις φροντίδες με το κρασί:

*... sic tu sapiens finire memento
tristitiam vitaeque labores
molle, Plance, mero...
... nunc vino pellite curas;*²⁷

'Αλλού ο Ίδιος ο ποιητής συνδέει την οίνοποσία με τον έρωτα, τον Διόνυσο-Λυαίο, με την 'Αφροδίτη και τις Χάριτες:

*te Liber et, si laeta aderit Venus
segnesque nodum solvere Gratiae*²⁸.

24. OV. *Ars am.* 232-233.

25. Συνήθως ο οίνος άναμειγνύεται με ζεστό ή κρύο νερό ανάλογα με την προτίμηση καθενός και έτσι γινόταν κηάσεις του οίνου (πβ. μεσαιωνικό -νεοελληνικό κρασί(ον), την όποία όμως για κερδοσκοπικούς λόγους παράκλιναν μερικοί άσυνείδητοι κάπηλοι (capones), οι όποιοι χαρακτηρίζονται από τον 'Απουλίο, το Μαρτιάλιο και τον Πετρώνιο ως *perfidi capones*. Βλ. Sebastian POSCH, *op. cit.*, σ. 286.

26. OV. *Ars am.* 237-242.

27. HOR. *Carm.* 1, 7, 17 κ.έξ.

28. *Ibidem*, 3, 21, 21-22.

Ὁ Γιουβενάλης περιγράφοντας τὴν κατάστασιν τῆς μεθυσμένης γυναίκας γράφει ὅτι δὲν νοιάζεται γιὰ καμμιὰ εὐπρέπεια καὶ δὲν εἶναι σὲ θέσιν νὰ κάμῃ διάκριση ἀνάμεσα στὸ κεφάλι καὶ στὰ ἄχαινά της αὐτὴ ποὺ καταβροχθίζει τὰ μεσάνυχτα μεγάλα στρεΐδια καὶ πίνει ἀπ' τὴν τσότρα περιλουσμένη μὲ ἀφρώδη ἄκρατο Φαλερνὸ οἶνο ποὺ μοσχοβολάει ἀνακατωμένος μὲ τὰ ἀρώματά της, ἐνῶ ἀπὸ τῆς ζάλης της νομίζει ὅτι ἡ στέγη περπατάει, τὸ τραπέζι σηκώνεται ἀπ' τὴ θέσιν του καὶ οἱ λάμπες γίνονται διπλές:

... *Quid enim venus ebria curat?*
inguinis et capitis quae sint discrimina nescit
grandia quae mediis iam noctibus ostrea mordet,
cum perfusa mero spumant unguenta Falerno,
cum bibitur concha, cum iam vertigine tectum
*ambulat et geminis exsurgit mensa lucernis*²⁹.

Ἡ κατάστασις αὐτὴ, ποὺ τόσο παραστατικὰ σατιρίζει ὁ ποιητής³⁰, ἐξηγεῖται φυσιολογικὰ καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ γυναίκα καὶ γενικὰ ὅσοι εἶναι ἀσυνήθιστοι στὸ κρασί μεθοῦν εὐκολώτερα καὶ ἡ μέθη τους εἶναι βαρύτερη. Ἐξ ἄλλου, ὅπως γράφει ὁ Κικέρων, οἱ γυναῖκες ἐθεωροῦντο ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους ὡς ἀσθενεστέρας βουλευτικῆς δυνάμεως καὶ φρονήσεως καὶ γι' αὐτὸ οἱ πρόγονοι τὶς ἔθεταν ὑπὸ τὴν ἐξουσία ἐπιτρόπων: *Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt*;³¹

Ἡ ροπή ὅμως πρὸς τὸ κρασί καὶ οἱ ὑπερβολές³² μερικῶν γυναικῶν δικαιολογοῦνται καὶ ἀπὸ τὴν αὐστηρότητα τῆς ρωμαϊκῆς ἀπαγόρευσης τῆς οἰνοποσίας γιὰ τὶς γυναῖκες. Διότι ἡ ἀπαγόρευσις, ὅπως μαθαίνομε ἤδη ἀπὸ

29. IUV. 6, 300-305.

30. Μὲ τὴν περιγραφὴ τοῦ Γιουβενάλη θὰ μπορούσε ἴσως νὰ παραβάλλη κανεὶς ἀστείους στίχους τραγουδιῶν τοῦ λαοῦ μας:

Τὸ κρασί μὲς στὸ βαρέλλ'
οὔτε σειέται οὔτε σαλέβ',
κι ὅταν μπῇ μὲς στὸ κεφάλ',
κάνει ταραχὴ μεγάλ'.

(ΚΑ. (=Κέντρον Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, χφ.) ἀρ. 1160 Β, σ. 187 (συλλ. Γ. Μέγα, Λῆμνος 1938) ἢ:

Κρασί μ', σὲ πίνω γιὰ καλὸ καὶ σὺ μὲ πᾶς στὸν τοῖχο·
τοῖχο τὸν τοῖχο πῆγαινα, τὴν πόρτα δὲν τὴν βροῖσχω

(Τραγούδι τραπεζιοῦ Καστανιάς Εὐρυτανίας).

31. CIC. Pro Mur. 12, 27.

32. Πβ. τὶς νεοελληνικὲς παροιμιώδεις ἐκφράσεις:

Τὸ μαντήλι καὶ τὴ μπόλια / γιὰ κρασί τὰ δίνει ἡ δόλια

Πέντε ἄντρες τρεῖς λαγῆνες, τρεῖς γυναῖκες πέντε λαγῆνες: πῶς τὸ πίνουν οἱ μαῦροι ἄντρες

τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως στὴν Παλαιὰ Διαθήκη³³, κεντρίζει ἀφάνταστα τὴν ἀνθρώπινη περιέργεια καὶ ἐπιθυμία. Ὁ ἔρωτας τοῦ ἀπηγορευμένου (amor vetiti) κατακαίει καὶ κατευθύνει τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξήν, ὅπως διακήρυξε ὁ Ὁράτιος:

*audax omnia perpeti
gens humana ruit per vetitum nefas*³⁴.

Ἀντίθετα, ὅταν ἡ αὐστηρὴ ἀπαγόρευση τῆς οἰνοποσίας τῶν γυναικῶν ἐξέλιπε, καταχρήσεις σὰν ἐκεῖνες ποὺ περιγράφει ὁ Γιοβενάλης ἔγιναν σπά-νιες, δεδομένου τοῦ ὅτι καὶ ἀπὸ τῆ φύσιν τοῦ ὁ γυναικεῖος ὀργανισμὸς εἶναι λεπτότερος καὶ δὲν ἀντέχει στὴν κατάρχησιν τοῦ οἰνοπνεύματος.

Γι' αὐτὸ καὶ μερικὲς σύγχρονες κοινωνίες καὶ νομοθεσίες προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσουν κακὰς συνήθειες ἢ κοινωνικὰς μάστιγες (ἀλκοολισμός, ναρκωτικὰ κλπ.) ἀντὶ τῆς αὐστηρῆς καταστολῆς καταφεύγουν ἐνίοτε στὴν ὑπὸ ὁρους ἀπελευθέρωσιν τῆς χρήσιν τῶν ἐπιβλαβῶν οὐσιῶν, πιστεύοντας σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι ἔτσι θὰ ἐκλείψῃ τὸ κίνητρο-κέντρισμα (stimulus) τῆς ἀπαγόρευσης, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία κινοῦνται συνεχῶς ἡ ἀνθρώπινη ἐπιθυμία καὶ θέλησιν, ὅπως τὰ φωτοχαρὴ ἔντομα γύρω ἀπ' τὸ νυχτερινὸ λαμπτήρα.

Ἀπὸ ὅσα εἰπώθησαν προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐπίσημη αὐστηρὴ παλαιὰ ρωμαϊκὴ ἀντίληψιν γιὰ τὴν οἰνοποσία τῶν γυναικῶν, ποὺ συμβαδίζει μὲ τοὺς μύθους γιὰ τὸ θεὸ Διόνυσον-Λυαῖον (Liber) καὶ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς οἰνοποσίας στὴν ψυχροσωματικὴ κατὰστασιν καὶ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου, ξεκινáει ἀπὸ τὰ ἡθικοκοινωνικά κριτήρια τῆς ἀνδροκρατούμενης ρωμαϊκῆς κοινωνίας. Αὐτὴ, ἐνῶ ἤθελε τὴ ρωμαία κόρη ἢ κυρία (domina, matrona) ἄοινη καὶ ἄγνή (sobria, casta, pudica καὶ univira)³⁵, ἐν τούτοις ἐπέτρεπε ἢ ἀνεχόταν στὸ ἡγεμονεῖον καὶ ὡς ἰσχυρὸ θεωρούμενον ἀνδρικό φύλον παρεκκλίσεις

τὸ κρασί; (ΚΑ. ἀρ. 330, σ. 1346 (συλλ. Κ. Νεστορίδην) ἢ τοὺς σκωπτικοὺς στίχους:

Ἐγὼ τὴν ὀκνά ἀγαπῶ καὶ τὸ κρασί δὲν πίνω·

τρεῖς μάλιστα πίνω τὸ πρῶν καὶ τρεῖς τὸ μεσημέρι,

τὸ βράδυ, τὸ κοντόβραδον στραγγίζω τὸ βαίνει. (ΚΑ. ἀρ. 330, σ. 483 (συλλ. Κ.

Νεστορίδην).

Μοῦ 'παν νὰ κόψω τὸ κρασί γιὰ νὰ τὸ κάνω ροῦχα:

Σὰν ἀποθάνω γιὰ κρασί, τὰ ροῦχα τί τὰ θέλω;

Κάλλιον ροῦφα παρὰ ροῦχα! Τί τὰ θέλω 'γὼ τὰ ροῦχα;

(Ἀπὸ τραγούδι τῆς Καστανιᾶς Εὐρυτανίας).

33. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, ὑπόσημ. 16.

34. HOR. Carm. 1,3, 25-26.

35. Βλ. ERICH BURCK, op. cit., σ. 76.

και παρεκτροπές από τούς κανόνες ήθικης και συμπεριφορᾶς, που ή ίδια είχε θεσπίσει.

Η κατάσταση αυτή και ή διαφορετική αντιμετώπιση τής γυναίκας αμβλύνθηκε βαθμιαία με την πάροδο τών αιώνων, για να φτάσωμε κατά την περίοδο τής αυτοκρατορίας σε καταστάσεις σάν εκείνες που περιγράφουν ο Γιουβενάλης ή ο Πετρώνιος. Στη διαμόρφωση τών νέων δεδομένων συνέτειναν ή αστυφιλία, ο πλούτος και ή ήθικη χαλάρωση, μέσα στην όποια μορφωμένες και ιδίως πλούσιες γυναίκες τών ανωτέρων τάξεων αναμείχτηκαν ενεργά στα πολιτικά πράγματα³⁶ και με τη μεγάλη τους περιουσία-προϊκα έσερναν κυριολεκτικά από τη μύτη φιλάργυρους προικοθήρες και άλλαξαν τούς άντρες όπως και τις πολυτελείς ένδυμασίες τους. Άλλά και ή χριστιανική διδασκαλία, που άνδρώθηκε κατά την εποχή τής αυτοκρατορίας, με τα κηρύγματα περι ισότητος τών δύο φύλων (οὐκ ἐνι ἄρσεν και θήλυ)³⁷ και την κοινή συμμετοχή άνδρῶν και γυναικῶν στο ποτήρι του οίνου στα μυστήρια τής θείας ευχαριστίας και του γάμου συνέτεινε ίσως στην εξάλειψη τών διακρίσεων ανάμεσα στα δύο φύλα στο θέμα τής οίνοποσίας. Έτσι ή σχέση γυναίκας και οίνου, θεωρητικά τουλάχιστον, εξισώθηκε με εκείνη που ανέκαθεν είχε ο άντρας προς το έλκυστικό αυτό δώρο του Διονύσου.

36. Πβ. για παράδειγμα τη συμβολή τής κόρης του 'Ιουλίου Καίσαρος 'Ιουλίαν στη διαμόρφωση τών σχέσεων Καίσαρος και Πομπηίου (βλ. LUC. *Phars.* 1, 114-118 και Pierre GRIMAL, *L'amour à Rome*, Paris 1979, σ. 246, 342). Κατά τα τέλη τής δημοκρατίας και την έναρξη τής μοναρχίας αυτό ίσχυε για πολλές γυναίκες τής ανωτέρας τάξεως, όπως π.χ. ή Σεμπρώνια ή ή κόρη του Αδγούστου 'Ιουλία. Βλ. SALL. *Cat.* 24,3-25,5 (περι Σεμπρωνίας)· MACR. *Sat.* 2, 5, 2· 5· 7 (περι 'Ιουλίας) και Barbara FÖRTSH, *Die politische Rolle der Frau in der römischen Republik*, WÜRZBURGER STUDIEN ZUR ALTERTUMSWISSENSCHAFT, Heft 5, Stuttgart 1935, σ. 125-126

37. KAINH ΔΙΑΘΗΚΗ, Γαλ. 3, 28.

SUMMARY

DEMETRIOS E. KOUTROUBAS, «Mulier et vinum (Woman and wine by Latin authors)».

The subject «woman and wine» can be looked at from different angles as it is a very common theme in poetry and prose associated with symposia and love. Here we examine only the relation between woman and wine, i.e. wine-drinking by women by some Latin authors.

It is known that the Roman family was for centuries a closed patriarchal system in which the *patria potestas* dominated. The *pater familias* used to rule over the members of his family, the slaves and his possessions, while his wife (*domina, mater familias*) had to care for the children, for the family's clothing and housekeeping. But she had no access to the wine cellar (*cella vinaria*), and it was strictly forbidden for her to drink wine, although she could participate with her husband in Roman symposia.

Pliny the Elder (ca. 23-79 A. D. using examples from anterior authors mentions how strict the rules prohibiting women from wine-drinking were. According to Varro, Egnatius Maetenus killed his wife using a club because she drank wine from the jar, and he was acquitted of the charge of murder by Romulus. Similarly Fabius Pictor has written in his Annals that a woman who had tampered with the case of the wine cellar keys was condemned to starve to death. Cato the Elder («Censorius», 234-149 B.C.) claims—which is an obvious exaggeration—that male relatives used to kiss women to make sure that they don't smell wine or are drunk. Finally, a woman was dispossessed of her dowry by judge Domitius, because she had drunk more wine than was needed by her medical treatment without her husband's knowledge.

Valerius Maximus (first half of the first century of our era) tries to explain the old Roman interdiction of wine-drinking by women; he says that this interdiction aimed avoiding drunk women's improper behaviour. This dissoluteness, immorality and liberality is connected with the god Dionysos (*Liber*) and his product, wine. Indeed, it is known that wine-drinking liberates subconscious impulses, lusts, wishes and thoughts (*In vino veritas*), which are normally covered by moral behaviour (*boni mores*) in human society.

So, the Roman society ruled by men used to prohibit the free Roman lady (*puera, domina, matrona*) from wine-drinking. In opposition to foreign women and hetaeras (*scorta*), who used to drink with men at symposia, the Roman lady had to be innocent and sober (*casta, pudica* and *sobria*). The same society used to accept or tolerate drunk and promiscuous men. Naturally, we don't know what Roman women, especially of the higher classes, used to do when they were alone. To this category seem to belong examples like the one Ovid mentions in his *Fasti* (2, 735-748), which we regard as an exception from the rule. Later and since the imperial times, things changed in Rome regarding this particular subject. Thus, situations like the ones described by Juvenal and Petronius were common in Rome and Italy, and Augustus thought to send his daughter Julia into exile and prohibit her from wine-drinking and having any kind of luxury. The fact that women used to get drunk quickly and easily can be explained both by their delicate nature and by the fact that they were not used to drink wine.

The gradual elimination of the differencies between men and women, which started from corruption of morals in the Roman imperial times, was probably also influenced by the christian doctrine of equality of men and women (*οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ*) and by the fact that they both receive holy communion and drink wine from the same glass during the wedding ceremony.

D. E. K.